

SCIENCE PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ S/5 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
ELECTRONIC JOURNAL

ISSN: 2181-1342 (Online)

Сайт: <https://scienceproblems.uz>

DOI: 10.47390/SPI1342V3SI5Y2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 5/5 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш

ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Таҳририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилди.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

- Кайпова Малика Дауытбай қизи*
ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДАГИ ТАРИХИЙ МАДАНИЙ ОБЪЕКТЛАР ВА УЛАРНИНГ ҲУДУДДА
ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ9-13
- Фарманова Гульнара Комилевна*
АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ Г.А.ПУГАЧЕНКОВОЙ НА ТЕРРИТОРИИ
САМАРКАНДСКОГО СОГДА 14-19
- Aminov Xurmatbek Vaxram o'g'li*
HUNARMANDCHILIK RIVOJI UCHUN YANGI IMKONIYATLAR 20-25
- Мустафоев Жонибек Аралбоевич*
“ПАХТА ИШИ”НИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТГА ТАЪСИРИ ВА УНИНГ ФОЖИАЛИ
ОҚИБАТЛАРИ (НАВОЙИ ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА) 26-31
- Yunusxo'jayev Habibulla Zafar o'g'li*
O'ZBEKISTON TARIXIY TARAQQIYOTNING ZAMONAVIY BOSQICHIDA IJTIMOY DAVLATNI
SHAKLLANTIRISHNING KONSTITUTSIYAVIY ISTIQBOLLARI32-36
- Маҳмудон Эркин Асқаралиевич*
АРАБ ХАЛИФАЛИГИ ИСТИЛОСИ ДАВРИДА ФАРҒОНАДАГИ СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР37-45
- Назаров Комил Шамсуддинович*
ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ТИЗИМИДА КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МАСАЛАЛАРИ46-51
- Матажонов Раҳимжон Акратович*
O'ZBEKISTONDA MUSTAQILLIK YILLARIDA TARIXCHI KADRLAR TAYYORLASH SOHASI
HUQUQIY ASOSLARINING YARATILISHI52-58
- ### 08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ
- Остоноқулов Азамат Абдукаримович, Султонов Омон Жума ўғли*
ДАВЛАТ ОТМЛАРИДА БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАБЛАҒЛАР ҲАРАКАТИ ТЎҒРИСИДАГИ
ҲИСОБОТЛАРНИНГ АХБОРОТ ИМКОНИАТЛАРИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ 59-69
- Narmamatov Ixtiyor Baxtiyorovich*
DEVELOPMENT ADVANTAGES OF CASHLESS PAYMENTS IN THE PAYMENT SYSTEM OF
UZBEKISTAN 70-75
- Хамраев Джамшид Панжиевич*
ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИДА МАҲАЛЛИЙЛАШТИРИШНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ
ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ, РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА ЗАРУРЛИГИ 76-81
- Кулибоев Азамат Шоназарович*
ДАВЛАТ ТИББИЁТ ТАШКИЛОТЛАРИДА ҲИСОБ СИЁСАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
УСЛУБИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 82-91
- Axmedova Nazokat Zikirillo qizi*
KORXONA MARKETING STRATEGIYASIDA RAQAMLI STRATEGIYADAN FOYDALANISH
USULLARI VA AFZALLIKLARI 92-97

<i>Саатмуротов Шоҳрух</i> МИНТАҚАДА САНОАТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ БАҲОЛАШ ОМИЛЛАРИ	98-103
<i>Шакирова Фароғат Болтаевна</i> АҚШ ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ИННОВАЦИОН ТИЗИМИ ОМИЛЛАРИ, ТАРКИБИ ВА РИВОЖЛАНИШ НАЗАРИЯСИ	104-113
<i>Кадиров Лутфулло Халимович</i> ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ МОЛИЯВИЙ БОШҚАРУВ ТИЗИМИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ МУАММОЛАРИ	114-121
<i>Ibragimova Zarema Zokirovna</i> DUNYONING IQTISODIY RIVOJLANGAN MAMLAKATLARINING BOSHQARUV TASHLILINI TASHKIL ETISH VA ULARNI ICHKI IQTISODIYOTGA TATBIQ ETISH TAJRIBASI	122-129
<i>Қодиров Азизжон Анварович</i> «COVID-19» ИНҚИРОЗИНИНГ ЖАҲОН ЭКОТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИ РИВОЖЛАНИШИГА ТАЪСИРИ	130-137

09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

<i>Sharipov Dilshod Baxshilloyevich</i> JON LOKKNING TABIIY HOLAT VA TINCHLIKKA OID QARASHLARI	138-145
<i>Rahmatova Xolidaxon Xolikovna</i> ХОҲА АНРОР ВАЛИЙНИНГ ТИНЧЛИК, ОСОЙИШТАЛИК ВА НАМЎНАТЛИККА ДОИР Г'ОЙАЛАРИ – ВАРҚАРОР ТАРАҚҚИЙОТ ОМИЛИ СИФАТИДА	146-151
<i>Орзиев Иқболжон</i> АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА СЕКУЛЯРИЗМ ОМИЛИНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТИ	152-157
<i>Turabova Sevara Kattaqulovna</i> ILMIY MUAMMOLARNI HAL ETISHDA VAHS-MUNOZARALARNING TUTGAN O'RNI.....	158-165

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

<i>Israil Mukaddas Irgashevna</i> BOSMA MEDIA TILINING SOTSIOLINGVISTIK ASPEKTDА O'RGANISH USULLARI	166-172
<i>Nishonova Xurshida Yusufjanovna</i> A'ZAM O'KTAM SHE'RIYATIDA MILLIY RUHNING IFODALANISHIDA E'TIQODIY QARASHLAR	173-178
<i>Маматкулова Камола Шавкат кизи</i> ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПОНЯТИЯ ПРЕЦЕДЕНТНОСТИ В ЛИНГВИСТИКЕ И ЕГО РОЛЬ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ	179-184
<i>Hamroyeva Dilfuza Jamolovna</i> O'ZBEK XALQ QO'SHIQLARIDA YUZ SOMATIZMINING BADIY TALQINI	185-189
<i>Mahmudova Xushnoza Ravshanbekovna</i> OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA MOLIVAVIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH	

MASALALARI	190-195
<i>Ismonova Yorqinoy Abdumutalib qizi</i> ROMANDA ROVIY BOLA OBRAZI.....	196-200
<i>Mirzoyev Masudjon Kimsanovich, Niholchonova Navbahor</i> FARZONA XO'JANDIY SHE'RLARIDA MIFOLOGIK PERSONAJLAR BADIY IFODASINING XUSUSIYATLARI	201-206
<i>Kholiyorov Bunyod</i> THE CONDITION OF DEVELOPMENT OF LEXICAL COMPETENCE USING AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING ENGLISH IN NON-PHILOLOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS	207-213
<i>Hazratqulov Mutallib Rashidovich, Gulxanova Fotima, Qarshiboyeva Muborak</i> NUTQNI IDROK ETISH QONUNIYATLARI	214-219

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

<i>Файзиев Шухрат Хасанович</i> ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ	220-225
<i>Nishonov Abdulloh Ubaydulloh o'g'li</i> ATOM ENERGIYASINING XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING XALQARO-HUQUQIY ASOSLARI	226-233
<i>Safoeva Sadoqat Musoeva</i> IJTIMOIY TARMOQLARDA FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLARNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH ISTIQBOLLARI	234-246
<i>Бокиев Жаҳонгир Нурматжон ўғли</i> АЛОҲИДА ТАЪЛИМ ЭҲТИЁЖЛАРИ БЎЛГАН ШАХСЛАРНИНГ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ОЛИШ ҲУҚУҚИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ	247-253
<i>Турсунова Маликахон Улуғбековна</i> ЗАМОНАВИЙ ДАВЛАТДА ДИПЛОМАТИК ФАОЛИЯТ ШАКЛЛАРИ: ИСЛОХОТЛАР ВА ҚОНУНЧИЛИК ТАРТИБОТИГА БЎЛГАН ЭҲТИЁЖ	254-258

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

<i>Atamatov Abduxalil Salomovich</i> OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA MUSTAQIL SOATLARNI O'QITILISHINING KOMPETENSIYAVIY O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	259-265
<i>Omarova Gavhar Sadikovna</i> HUQUQ FANINI O'QITISHDA TA'LIMNI TABAQALASHTIRISHNING PEDOGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI: DIDAKTIK O'YINLAR MISOLIDA	266-271
<i>Baratov Jo'raqo'zi Shukurjon o'g'li</i> BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA NOSTANDART TOPSHIRIQLARNING ROLI VA AHAMIYATI	272-277

<i>Kuchkarova Arofathon</i> THE IMPORTANCE OF GEOGEBRA IN ENHANCING STUDENTS' LEARNING OF MATHEMATICS AT SCHOOLS	278-283
<i>Tojiyeva Xolida Baxtiyorovna</i> UMUMTA'LIM MAKTABLARI ADABIYOT DARSLARIDA ASAR BADIYATINI O'QITISH TARIXI	284-288
<i>Masharipov Ravqat Madraximovich</i> KURASH BILAN SHUG'ULLANUVCHI TALABA SPORTCHILARDA TAYYORGARLIK BOSQICHLARINI KUN VA HAFTALIK MIKROTSIKLLARDA MASHG'ULOT YUKLAMALARINI OPTIMAL ME'YORLASH	289-295
<i>Niyozmatov Anvar Bahodirovich</i> XORAZM XALQ O'YINLARI	296-303
<i>Qodirov Xasanboy Oribjonovich</i> OLIJ TA'LIM MUASSASASI TALABALARIDA LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH BOSQICHLARI	304-309
<i>Kejaboev Abdusalim Erkaboevich</i> PEDAGOGIK MENEJMENT VA ZAMONAVIJ RAHBAR KOMPETENTLIGI	310-315
<i>Axmadjonova Farangiz Axrorjon qizi</i> OLIJ TA'LIM MUASSASALARIDA MASOFAVIY TA'LIM MAZMUNI VA TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISHNING DIDAKTIK – USLUBIJ TA'MINOTI	316-322

09.00.00- Фалсафа фанлари

Орзиев Иқболжон

Наманган Давлат Университети таянч докторанти

АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА СЕКУЛЯРИЗМ ОМИЛИНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТИ

Аннотация. Ушбу мақолада давлатнинг динга оид сиёсати, секуляризм жаҳон тажрибасига таяниши, ундан келиб чиқиши, шу билан бирга халқимизнинг тарихи, миллий анъаналари ва психологиясидан келиб чиқиб юритилиши тадқиқ этилди.

Калит сўзлар: секуляризм, ислом, эътиқод, ижтимоий тараққиёт, атеизм, догматик, диалектик, даҳрийлик мафкураси, секуляр сиёсат.

Orziev Iqboljon

base doctoral student

Namangan State University

THE SOCIAL SIGNIFICANCE OF THE FACTOR OF SECULARISM IN AN INFORMED SOCIETY

Abstract. This article explored the state's policy on religion, its reliance on the world experience of secularism, its origins, while also drawing on the history, national traditions and psychology of our people.

Keywords: secularism, Islam, faith, social progress, atheism, dogmatic, dialectical, ideology of genius, secular politics.

Орзиев Иқболжон

базовый докторант

Наманганский государственный университет

СОЦИАЛЬНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ФАКТОРА СЕКУЛЯРИЗМА В ИНФОРМИРОВАННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. В этой статье исследуется политика государства в отношении религии, ее опора на мировой опыт секуляризма, его истоки, а также история, национальные традиции и психология нашего народа.

Ключевые слова: секуляризм, ислам, вера, социальный прогресс, атеизм, догматический, диалектический, идеология гения, светская политика.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPI1342V3SI5Y2023N21>

Дин ва сиёсат, динийлик ва дунёвийлик, илмий талаффузда “сакрализм” ва “секуляризм” ижтимоий-тарихий табиатга эга, яъни диний дунёқараш ва дунёвий дунёқараш шаклланишининг илк даврлари билан боғлиқ антропологик характерга эга. Инсоният умумий тараққиёти ўрта аср охирларига келиб секуляризмни, яъни динийлик ва дунёвийликни бир-биридан ажратиш, автономлаштириш ҳодисасини юзага келтирган бўлсада, улар нисбати, ўзаро таъсири айниқса XX асрга келиб рационал мувозанатга эришди, уни сақлаб қолиш орқали барқарор ривожланишни таъминлаш барча даврларнинг ички ижтимоий сиёсати даражасига етди, умуминсоний қадриятга айланди. XXI асрга келиб эса, диннинг тобора сиёсийлашув томон юз тутиши “десекуляризация” ва “ресекуляризация” ҳодисасини ҳам келтириб чиқарди.

Тарихан секуляризм омили даставвал Шарқда эмас, Ғарб цивилизациясида қарор топди. У асосан позитивизм (О.Конт, Г.Спенсер), либерализм (Б.Рассел, Ф.Нисше, Э.Фромм), экзистенциализм (Ж.П.Сартр, Т.Лукман), марксизм (К.Маркс, Ф.Энгелс, В.Ленин) ва бошқа таълимотлар доирасида шаклланди. Бундай ёндашувлар асосий ғояси – дин тарихан “қарийди” ва инсон руҳи ривожланишининг интиҳоси бўлади – у “ўлади”. Бу ёндашув таркибида ашаддий даҳрийлик (атеизм), десакрализация ҳодисаси ҳам ажралиб чиқади. “Секуляризация ва Сакрализация (лотинча. saecularis-дунёвий. sacer-муқаддас) – диний-фалсафий тушунчалар. Ушбу тушунчалар орқали диний ва дунёвий қарашларнинг ўзаро муносабати ифодаланади. Секуляризация жараёнида диний қарашлардан дунёвийлик устун қўйилса, сакрализацияда диннинг мавқеи кучайиши эътироф этилади.»[1. – В. 240]

Бундай ёндашувга муқобил, ҳатто айрим жиҳатлари билан муҳолиф ёндашувга биноан секуляризм диннинг “ўлиши” га эмас, аста-секин унинг функцияларини давр, замон тақозоси билан ўзгаришига, ижтимоий соҳадан шахснинг индивидуал оламига, “персоналлашуви” га олиб келади. Индивидуализм фалсафасига биноан бундай ёндашув шахс, индивид ижод эркинлигига олиб боради. Бундай мотив Ғарб фанида, айниқса таниқли немис социологи ва политологи Макс Вебер назариясида яққолроқ кўзга ташланади. М. Вебер протестант меҳнат этикасини капитализмнинг “руҳи” деб баҳолайди. Бундай мотив қиёсий қаралганда Баҳовуддин Нақшбандийнинг “Дил баёр-у, даст ба-кор” деган алгоритмига ҳамоҳанг ҳисобланади. Бу мотив орқали Ғарб олимлари Ғарб цивилизациясининг яратувчанлик, ижодкорлик хусусияти туғма фазилат деб таъкидламоқчи бўлишади. Бу фикрларда маълум даражада жон бор, албатта. Ғарб цивилизацияси секуляризм принципи орқали Ғарб Уйғониш даври (христиан Ренессанси)ни бошлаб берди, черковдан давлатнинг ажралиб чиқиши жамиятга илм-фан, техника, дунёвий соҳадаги улкан кашфиётларга сабаб бўлди. Бугунги кунда секуляризм принципини умуминсоний қадрият даражаси томон ривожланиши сабаби ҳам шунда – секуляризм аслида даҳрийлик бўлмай, дунёвий тафаккур ривожи учун принцип ва парадигмадир.

Дунёнинг нуфузли илмий тадқиқот марказларида ахборотлашган жамияти феноменини тадқиқ этиш, унинг амалий ва илмий-концептуал аҳамиятига доир изланишлар олиб борилмоқда. Ахборотлашган жамиятда инсон ҳокимиятнинг манбаи эканлиги, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, виждон эркинлигини ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашга қаратилган механизмларни ишлаб чиқиш (Center for Studies on New Religions-Italy), динга оид давлат сиёсатининг

самарадорлигини ошириш орқали жамиятда ижтимоий барқарорликни мустаҳкамлашга (Cambridge Research Centre) доир илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Ахборотлашган жамиятда фан ва дин уйғунлигини таъминлашнинг ижтимоий аҳамияти ([Pew Research Center](#)-Malaysia), замонавий мамлакатлар тимсолида фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатнинг ривожланиш даражасини аниқловчи индексларни ишлаб чиқиш ҳамда маданият ва давлат сиёсатида ўзгарувчан маданий, диний ва сиёсий манзарасини ўрганиш (The Public Religion Research Institute PRRI-USA), динийликнинг ёшлар ўртасидаги ролига (University of North Carolina — USA) оид тадқиқотлар амалга оширилмоқда.

Дин бугунги кунда ижтимоий ва шахсий ҳаётда авангардликка, етакчиликка даъво қилаётганлиги ҳам кузатилмоқда. Мамлакатимизда аҳолининг ярмидан кўпроғини ташкил қилувчи ёшларнинг диний қоида ва қадриятларга эътиқод эркинлиги шароитида талпиниши сир эмас. Дин ёшариб бораётганлиги – бор ҳодиса, ундан кўз юмиш мумкин эмас. Ғарб илмий адабиётида секуляризмни демократияга қарши қўйишга уринувчи қарашлар ҳам мавжуд[6. – В. 200]. Бундай қарашлар ҳам етарли асосларга даъво қилади. Бироқ шуни таъкидлаш лозимки, секуляризмни демократияга қарши қўйиш мумкин эмас. Конституциявий ҳуқуқ нуқтаи назаридан секуляризм позитив ҳуқуқий ҳодисадир – у эркинликни, ҳуқуқни кафолатлайди. Юқорида таъкидланганидек, секуляризм атеизм ҳам эмас, у динийлик ва дунёвийликнинг тенг ҳуқуқлигини, легитимлигини кафолатлайди. Жаҳон конституцияшунослигида бу қоида мустаҳкамланган бўлиб, аксарият демократик тараққиёт йўлидан боровчи давлатлар бу қоидани эътироф этишади, у умуминсоний ҳуқуқий қадрият мақомига эга.

Бу ерда таъкидлаш лозимки, демократия принципи умуман динга зид эмас. Айниқса ислом дини демократизм принципига асосланади – “умма” (жамоа) фикри ва иродаси устуворлиги эътироф этилади. Шу боис айрим Ғарб олимларининг ислом динини демократияга зид деб баҳолаши ғирт бемаъниликдир. Ислом динининг муқаддас китоби – Қуръонда демократияга ҳамоҳанг қатор оят ва суралар мавжуд. Академик Э.Юсупов: “Ислом дини инсонларни асрлар давомида аҳилликка, ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка чорлаган, зўрлик ва зўравонликни, адолатсизликни қоралаган, ҳар бир шахсни ҳалоллик, ийманийлик, инсофлик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик руҳида тарбиялашга катта таъсир кўрсатган”[2. –В.10] — деган фикрида ислом таълимотининг бош мезони жамиятда масъулият ҳисси эканлиги таъкидланган. “Дарҳақиқат, ислом дини пайдо бўлган дастлабки йилларда ва ундан кейин ҳам ижтимоий ҳолатда, давлатни бошқаришда, халқлар ўртасидаги барча муносабатларда оила, турмуш тарзини ахлоқий шакллантиришда, ислом асосий мафкура ролини ўйнаган. Ислом дини ҳукмрон мафкура бўлган мамлакатларда ҳозир ҳам у шундай вазифани ўтамоқда.»[3. –В.34]

Динийлик ва дунёвийликнинг нисбати инсоният тарихида доимо кун тартибида бўлиб келди. Инсоният тарихида диний қадриятларнинг заифлашуви салбий оқибатларга олиб келиши мумкинлигини Рим империяси мисолида кузатиш мумкин. Маънавий бузукчилик, фаҳш ва зино ишлар кўпайиши қудратли Рим империясининг эрамининг бошларида таназзулга юз тутишини тезлаштирди. Жамиятни бошқариш (governance) ҳокимиятни ҳуқуқшуносликни ривожлантиришга ундади – Рим фуқаролик

хуқуқига асос солинди, хуқуқий норма ва меъёрлар воситасида жамият барқарорлигини сақлаб қолишга ҳаракат қилинди.

Секуляризм принципи жамиятда потенциал шаклда барқарорлик ва беқарорлик муҳитини шакллантиришга қодир. Айниқса даҳрийлик сиёсий тизимидан янги, демократик тизимга ўтган, азалий диний қадриятлардан узоқлашган, диний саводхонлиги заиф жамиятда потенциал ижтимоий хавфлар борки, улар ўз вақтида чуқур сиёсий таҳлил қилинмаса, секуляризм билан боғлиқ турли нохушликларни келтириб чиқариши мумкин. Бу борада давлатнинг динга оид сиёсатида ҳам нуқсонлар сероб – асосан дин тўғрисида саёз билимга эга, саводи заиф имомларга таянилади, ислом динининг буюк ижодкорлик, бағрикенглик салоҳиятидан тўла фойдаланилмайди. Демократик жамият учун хос бўлган хулқ-атворни ҳам тўғри йўлга сола олмайдилар, ислом ақидаларини ўзларича талқин қиладилар ва “фатво”лар яратадилар. Бу – дунёвий тараққиёт учун, демократик ривожланиш учун хавфлидир. Ҳашаматли масжидлар, турли зиёратгоҳларга сарфланаётган маблағлар фуқароларнинг диний саводхонлигини оширишга сарфланиши ёшларни динга мутаассибчилик, экстремизм, фанатизм ва ҳ.к. ёт унсурлар таъсирига тушиб қолишдан асрайди. Диний маърифат – диний хурофотга зиддир. Буни кўхна тарих, динлар тарихи кўп марта исботлаган.

Бунинг тасдиғи – буюк Шарқ табиатшунос олимлари Беруний, Ибн Сино, ал-Фарғоний, Муҳаммад Хоразмий, Мирзо Улуғбек ва бошқалар Аллоҳни инкор этмаганлар, динийлик ва дунёвийлик ўзаро мувозанатини, яъни секуляризм принципини эътироф этганлар. “Расулуллоҳ (алайҳис-салом)дан кейин чаҳорёрлар ҳам шу йўлни тутдилар. Хазрати Умар (розияллоҳу анху) “Сизларнинг яхшингиз у дунё ва бу дунё учун ҳаракат қилганингиздир”, деб алоҳида таъкидлаганлар. У зот масжиддан чиқмай, эртаю-кеч ибодатга машғул бўлган ёш йигитларни таёқ билан ҳайдаб, дунёвий иш билан шуғулланишга чақирганлари ривоятларда машхурдир”[4. –В.27].

“Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-фалсафий қарашларида диний бағрикенглик ғоялари ниҳоятда улуғланган. Буюк мутафаккир Ғазоллийнинг фикрига кўра, оқил кишилар учун ер умумий хонадондир, фақат жохилларгина у сеники деса, бу меники деб талашадилар. Жаллолиддин Румий динларга олиб борувчи йўллар турфа, мақсадлар эса муштаракдир, дея ўз мелиористик қарашларини ривожлантирди”[5. – В.12].

Секуляризм – давлат сиёсати билан боғлиқ. Гарчи Конституцияда, “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунда “секуляризм” атамаси ишлатилмаган бўлсада, мазмунан ва моҳиятан ушбу дастурий-хуқуқий ва сиёсий ҳужжатлар секуляризм руҳи билан йўғрилган.

Секуляризмнинг турли кўринишлари ва моделлари мавжуд. Масалан, секуляризм модели (лаицизм), Ғарбий Европа секуляриزمи, Жануби-Шарқий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ, Шимолий Африка секуляризм моделлари ҳақида гапириш мумкин. Ушбу моделларда ижтимоий ҳаётда ва давлат бошқарувида динийлик ва дунёвийлик нисбати, демократик институтлар ва диний ташкилотлар нисбати турлича. Бунинг сабаби – ижтимоий-тарихий тараққиёт диннинг замон талабларига мос модернизацияси ва ижтимоий адаптациясини тақозо этади. Айниқса либерализм ғояларининг ривожланиши, либерал демократия қадриятларининг умуминсоний қадриятлар доирасига кўтарилиши бу жараённи тезлаштиради, ҳатто давлат ва дин ўртасида

зиддиятли ҳолатларни шакллантиради. Буни кейинги параграфда Ҳиндистон, Туркия, Миср араб республикаси мисолида таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз.

Жамиятдаги мавжуд тизим ва давлат бошқаруви модернизацияси жараёнлари модернизациялашувни талаб қилади. Масалан, Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.Каримов “янги ҳаётни эскича қарашлар билан қуриб бўлмайди” деган пурмаъно фикрни миллий мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ олға сурганди. Ғарб сиёсий моделини, техника ва технологиясини жамият ҳаётини модернизациялаштириш учун қабул қилиш етарли эмас. Зеро, улар ортида инсон, инсон капитали, дунёқараш, ижтимоий психология туради. Айнан инсон омили, “ижтимоий капитал” яратувчи кучдир, бу – исбот талаб этилмайдиган илмий аксиомадир. Виждон эркинлиги ва секуляризм ижтимоий-тарихий тараққиёт маҳсулидир. Улар ижтимоий қадриятлар даражасига етиб, бугунги секуляризмнинг тамал тошини ташкил қилади. Бу эса қатор таниқли политолог ва дин фалсафаси вакиллари томонидан эътироф этилмоқда.

Маълумки, тарихан секуляризм ғоясининг Ғарбда туғилишига сабаб – черковнинг ижтимоий тараққиёт талаблари таъсирида таназзул томон юз тутиши бўлди. Иккинчи томондан, Ғарб мамлакатлари анъанавий жамиятдан саноатлашган капиталистик жамиятга ўта бошлаган даврга тўғри келади. Шу боис кўзга кўринган АҚШ олими П.Бергернинг “Европада черковнинг таназзули сабаби – капитализм, қолаверса секуляризация эмас, балки плюрализмнинг пайдо бўлиши, черковнинг жамият маънавий ҳаёти устидан монополиясига барҳам берилиши ҳисобланади”[7.], деган мулоҳазаси ўринлидир. Ушбу олим фикрига кўра секуляризм плюрализмга нисбатан инсон онги корреляти бўлиб, у динни субъективлаштиради, яъни уни ижтимоий даражадан шахс, индивид онги даражасига туширади. Бироқ бу нарса, яъни субъектив секуляризация ҳалокатли бўлиб, у идентлик таназзулига олиб келади. П.Бергернинг ушбу мулоҳазалари билан кўпчилик келишмайди. Масалан, Германия Гейделберг университетининг профессори, теолог ва файласуф Михаил Велкер ўзининг “Христианлик ва плюрализм” деб номланган асарида дин ва плюрализмнинг ўзаро келишувига эришишга уринади, “дивергенция”, яъни кўпвариантлик муносабатини таклиф этади[8. – С. 141-146.].

Ва ниҳоят, баъзилар демографик кучлар секуляризация жараёнини зарарсизлантиришини таъкидлашади, шунингдек, ҳатто жамият янада диндор бўлса ҳам одамлар дин динидан узоқлашишлари мумкин. Бу, айниқса, содиқ диний гуруҳларнинг туғилиш даражаси дунёвий гуруҳларга қараганда бир неча баравар юқори бўлган Исроил (ультра-православ ва диний ционистлар билан) каби жамиятларга тўғри келади. Диний унумдорликнинг таъсири барча мамлакатларда озми-кўпми яққол кўриниб турибди, хусусан бу Ғарбда диний иммиграция туфайли кучаймоқда. Масалан, маҳаллий оқ танлилар дунёвий фуқаро бўлиб қолган бўлса ҳам, Лондон, Англия сўнги 25 йил ичида диний муҳожирлар ва уларнинг авлодлари аҳолининг улушини кўпайтиргани учун кўпроқ диндор бўлди.

Секуляризм гарчи умуминсоний, глобал миқёсда қарор топаётган принцип ва қадрият бўлишига қарамай, у турли ижтимоий-маданий маконларда демократия, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари каби турлича шаклда қарор топмоқда. Бу – табиий ҳол. Зеро, демократия каби секуляризмнинг ҳам универсал, барча учун бирдай амал қиладиган модели, андозаси мавжуд эмас. Секуляризация ҳақида аниқ тушунча бериш ва унинг

чегараларини аниқлаш керак. Бу, биринчи навбатда, анъанавий динларнинг ролининг пасайиши билан бирга замонавий жамиятда ноанъанавий диний ҳаракатлар кенг тарқалганлиги билан боғлиқ. Шу муносабат билан, уларнинг тарқалиши диний уйғонишми ёки чуқурлашувнинг намоён бўлишими, қарор қабул қилиш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, шубҳасиз ижобий оқибатларга олиб келган секуляризация жараёнининг шаклланиши замонавий жамият учун анча қийинчиликларни босиб ўтишига олиб келиши мумкин.

Ушбу жараённи жойлаштиришнинг тарихий давомийлиги ижтимоий ўзаро таъсирнинг барча даражаларида унинг етарли даражада кириб боришини кўрсатади. Инсоният жамиятининг камолоти тўғрисида фалсафий ёки ижтимоий прогнознинг кенг қамровли тушунтириш тушунчалари мавжудлигида эмас, балки шахснинг экзистенциал ривожланиши учун жавобгарликни қабул қилишида намоён бўлади.

Ҳамма жойда секуляризация масаласи ижтимоий фанларда жиддий (ва баъзан қизғин) мунозараларга сабаб бўлмоқда. Шу сабабли, секуляризация содир бўлган жамият дин билан боғлиқ ички тарихининг муҳим қисмини йўқотиш хавфини туғдириши ва эътиқодга асосланган ижтимоий можароларнинг ривожланиши учун ҳам қулай шароитга йўл очиб бериши мумкин.

Замонавий дунёда дунёвийлаштиришнинг чегаралари ва моҳиятини аниқлаш ҳам зарур, чунки анъанавий динларнинг ўзида мураккаб жараёнлар содир бўлмоқда, бу унинг муҳим модификациясида ифодаланган бўлиб, бу анъанавий динлар (Ислом, Насронийлик) ўртасида аниқ чегарани ўрнатиш зарурлигини белгилайди.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Фалсафа: энциклопедик луғат/ЎзР ФА. И.Мўминов номидаги фалсафа ва ҳуқуқ ин-ти. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2010. – 240. (344)
2. Юсупов Э. Исломий қадриятлар ва диний экстремизм. –Т.: Тўқимачилик институти нашриёти. 1999. -Б. 10.
3. Хўжамуродов Иброҳим Рўзиевич, Якубов Юсуф Мингишевич. Ислом: жамият ва шахс. (Монография) -Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ нашриёти, 2007.- Б.34.
4. Ислом маърифати ва ҳозирги замон. Масъул муҳаррир Л. Абдуллаев. - Тошкент : Тошкент ислом университети, 2017. – Б.27. (160)
5. Мардонова Ф. Б. Ўзбек халқининг ҳозирги замон ижтимоий-маънавий ҳаётида миллатлараро толерантлик (ижтимоий-фалсафий таҳлил). Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация автореферати. Самарқанд, 2020. –Б. 12. (40)
6. Viet Bader. Secularism of Democracy? Associational Governance of Religions Diversity. – IMISCOE Research: Amsterdam University Press. – P. 200.
7. Berger P. Me Jesus, incorporated. Рус. Пер. – Бергер П. Церковь как предприниматель // НГ – религии, 2003, 6 августа.
8. Велькер М. Христианство и плюрализм. – М., 2001. – С. 141-146.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ S/5 (3)-2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).